

Dušan Pajin

JAPANSKI VRTOVI od Japana do Beograda

U Japanu se rano počelo pisati o vrtovima, pa je prvi priručnik, *Sakuteiki*, u 11. veku sastavio Tačibana no Tošicuna (Tachibana no Toshitsuna, 1028–94). Da bismo imali pun uvid, važno je imati u vidu tipove vrtova koji su se razvili u Japanu, od 7–19. veka. Sumarno, mogu se uočiti sledeći tipovi vrtova (hronologija je približna).

1) Rani vrtovi omogućavali su vožnju čamcem i šetnju, a nastali su između 7–12. v. U rani tip kompleksnog vrta mogu se svrstati primeri nekih vrtova iz 11. v. s dva jezera i ostrvcem, namenjen uživanju u vožnji čamcem (ovde vidimo maketu takvog vrta).

1. Pogled na jezero i vrtni kompleks Daikaku-đi.

Kompleks Daikaku-đi (Daikaku-ji) podignut je u 9 v. kao boravište cara Sage (umro 842. g.). Nešto kasnije (876. g.) zgrada je pretvorena u budistički hram ogranka šingon, a ceo kompleks ima ovo jezero s ostrvcem kao deo većeg vrta. U kompleksu Daikaku-đi u dvorištima se nalaze i ograđeni manji vrtovi (*tsubo niwa*)

Neki vrtovi mogli bi se (po svojim karakteristikama) svrstati u više grupa. Primer je Kin-kaku-đi – kompleks Zlatnog paviljona iz 13. v. – koji je, između ostalog, planiran tako da pogled iz paviljona omogući perspektivu u kojoj se kombinovalo blisko, srednje (malo ostrvce s drvećem) i daleko („pozajmljeni prizor“).

Jukio Mišima (1925–1970) objavio je roman *Zlatni paviljon* (1956 – srp. izd., Nolit, Beograd 1982). Glavnom junaku, dečaku Mizogučiju, otac je rekao da je Zlatni paviljon najlepša građevina na svetu, a kasnije će se tu i zamonašiti.

2. Kinkaku-đi – Zlatni paviljon, Kjoto, 13. v., s vrtom za šetnju, jezerom i ostrvom.

Park Ricurin, u Takamacu-u, iz 1630. ima veliku vodenu površinu za vožnje čamcem i staze za šetnju, a mogao bi se (hronološki) svrstati i u kategoriju kaleidoskopskog vrta.

2) Drugi tip je vrt koji predstavlja rajsko naselje (u duhu đodoa – čiste zemlje – u tradiciji đodo budizma), ili ostrvo besmrtnika Horai (tj. P'eng Lai, iz kineske taoističke tradicije) – 11–13. v. Vrt kao rajsko naselje se nalazi u sklopu hrama Mocu-đi, grad Tohoku, iz 10. v. – to je vrtna predstava raja u đodo budizmu.

3. Vrt kao rajsko naselje u sklopu hrama Mocu-đi, 10. v.

Takođe se uz hram Bjodo-in (Byodo-in) u gradu Uđi (11. v.), posvećen budi Amidi (koji predsedava u budističkom raju – „Čistoj zemlji“), nalazi vrt koji simbolički predstavlja taj raj. Rani tip vrta kao predstave raja u đodo budizmu je i Saihođi, u Kjoto-u, iz 12 v. Međutim, kad je u 1339. g. hram (uz koji se nalazi vrt), iz ogranka đodo, konvertovan u zen, Muso Soseki je uneo promene u polazni dizajn vrta.

Od opštih karakteristika, u uređenju vrtova, između ostalog korišćeno je i minijaturno drveće (*bonsai*), kao i tzv. „pozajmljeni prizori“ (*shakkei*), kada se – preko određenih otvora u zidovima, ili sugerisanim pogledom u određenom pravcu – „pozajmljivao“ prizor koji se nalazio iza granica vrta – nekad blizu, nekad daleko.

3) Vrtovi u duhu zena su kasnije obično bili bez vodenih površina, ali ovde vidimo jedan vrt s vodenom površinom, u sklopu hrama Kenčo-đi (1253. g.), koji je pripadao rinzai zenu i bio sa vodenom površinom.

Njihova „suvoća“ je mogla biti manja ako su uključivali neka vrste biljaka, ili naglašeni-ja, ako su bili svedeni na pesak (sitan šljunak) i kamenove.

Oni su mogli biti vrtovi u koje se donekle ulazilo (i šetalo), ali češće su bili predmet kontemplacije s rubne staze ili iz prostorije u zgradi. Postoje tri varijante zen vrtova:

a) *Hiraniva* – ravan vrt od belog peska, mahovine, trave i zimzelenog bilja.

b) Suvi vrt – *kare-sansui*, ili *seki-tei* – 15. v. nadalje.

v) *Nakaniva*, pokriven vrt – smešten unutar građevine.

Neki hramovski kompleksi zen tradicije imaju u svom sklopu više tipova ovih vrtova (za „šetnju“ i „samo za gledanje“) – primer u vrtu Rjogen-in – Kjoto, 16. v. Drugi primer su vrt i jezerce za šetnju i gledanje – u kompleksu hrama Tenrju-đi, Kjoto, oko 1330. – kreirao: Muso Soseki (Musō Soseki, 1275–1351)

a) Varijanta zen vrta – *hiraniva* – jeste ravan vrt od belog peska (šljunka), mahovine, trave i zimzelenog bilja – primer: vrt u hramu Nanzen-đi, Kjoto, 1628.

4. Vrt u hramu Nanzen-đi, Kjoto, 1628.

Tip vrta „samo za gledanje“ nametnuo se kao tipičan zen vrt – on je prezentan, kao predmet, ili slika, tj. u njega se „ne ulazi“. U tim vrtovima po pravilu ceo prostor je prezentan – „kao na tanjiru“.

Inače posmatranje vrta s određenih tačaka bila je strategija u svim tipovima vrtova, ne samo onih u duhu zena. Vrt se mogao posmatrati ili s neke tačke u samom vrtu, s verande, ili iz unutrašnjosti odaje, iza panelnih vrata.

Zen vrtovi su bili posmatrani kao što bi se posmatrala slika, iz prostorije, ili s klupe-stepenica, kojima se iz prostorije spušta na ivičnu stazu vrta. Oni su služili estetičkoj kontemplaciji u jednom specifičnom kontekstu vezanom za zen. Zato se nazivaju i *kanšo-niva* (*kansho-niwa*). *Kanšo* označava uvid u zenu (ima dva karaktera: „uvid“ i „svetlo“ = „prosvetljenje“), a *niva* je vrt.

Poznati primer tog vrta je Daisen-in, u sklopu hrama Daitoku-đi, u Kjotou, sagrađen 1509, a koji i danas predstavlja atrakciju za posetioce. Vrt Daisen-in, delom spada u tzv. suve vrtove (*kare-sansui*), u kojima nema vodenih površina, nego sitan šljunak, „zatalasan“ grabuljama, predstavlja vodu. Simbolizacija u zen vrtu nekad je doslovna, kao ovde, a nekad je apstraktna (kao u vrtu Rjoan-đi).

5. Vrt Daisen-in, u sklopu hrama Daitoku-đi, u Kjotou, 1509.

Simulakrum u vrtu Daisen-in je sledeći: vertikalna stena predstavlja masiv s koga se vodopad obrušava u dolinu, a zatim prelazi u vodotok – reku (predstavljen talasastim šljunkom), koji prolazi ispod mosta (u vidu horizontalnog kamena) i dalje se probija između obala-kamenova na svom putu do mora. Stene u tim vrtovima sugerišu planinske masive, ili ostrva i nekad su pokrivene mahovinom, ili sitnim rastinjem.

S arhitektonske tačke gledišta, glavni cilj jeste uspostavljanje sklada unutarnjeg i spoljnog prostora, odnosno harmonija između vrta, prostorije u kojoj se sedi i čoveka.

Primer za to nalazimo u vrtu Điko-in, u Nari, sagrađenom 1663.

b) Suvi vrt – *kare-sansui*, ili *seki-tei* – od 15. v. nadalje, mogao bi se smatrati i podvrstom *hiranive*, ali osim što nema vode, nema ni rastinja. Primer je vrt u sklopu hrama Rjoan-đi, Kjoto, 1499. (kreirao Soami).

6. Vrt u sklopu hrama Rjoan-đi, Kjoto, 1499.

Savremeni japanski autor Hisamacu, u svojoj knjizi posvećenoj odnosu zena i umetnosti (Shin'ichi Hisamatsu: *Zen and the Fine Arts*, Tokyo, Kodansha, 1971, str. 45), navodi sledeća estetičko-kontemplativna načela, opredmećena u suvom vrtu u Rjoan-điu. To su: asimetričan sklad, jednostavnost, spontanost i prirodnost, apstrakcija, spokoj i ravnoteža, proizvodljivost i nužnost. Asimetričan sklad je ostvaren u rasporedu petnaest stena na površini vrta. Jednostavnost se očituje u celini i detaljima, a apstraktnost vrta nadilazi predmetni svet. Spoj spokoja i dinamičke ravnoteže ostvaren je rasporedom stena, koji je i „proizvoljan“ i „nužan“, kaže Hisamacu.

Simbolizacija u Rjoan-điju je apstraktna, ali i tu se suočavamo sa tipovima „čitanja“ kao u slučaju stena u kineskim vrtovima. Naime, neki su u kamenovima u Rjoan-điju videli „vrhove koji izranjaju iz oblaka“. Drugi su videli „ostrva u moru“, a treći „tigricu koja s mladuncima preplivava reku“.

v) Poseban tip (suvog) vrta je bio *nakaniva*, pokriven vrt – smešten unutar građevine, kao veća soba. Primer je vrt Tokai-an (iz 18. veka), gde je postavljeno sedam stena. Inače,

stene u japanskim vrtovima su češće površinske (uzete s površine zemlje). Po tome se razlikuju od stena u kineskim vrtovima, koje su (po pravilu) uzimane iz jezera, s naglašenijim tragovima erozije.

4) Poseban tip vrta (*rođi*) bio je uz čajnu kućicu. Inače, u sklopu većih vrtova mogli su se nalaziti jedan, ili više manjih vrtova, ili bar jedan vrt vezan za čajnu kućicu. *Rođi* se nalazi ispred čajne kućice i uključuje aranžman koji čine kamenovi po kojima se stupa (staza koja vodi do čajne kućice), mali kameni bazen-posuda (za pranje ruku) i drugo. Jedan od primera je u kompleksu hrama Daitoku-đi – Kjoto (kreirao Kobori Ensju, 1648).

7. Vrt uz čajnu kućicu u kompleksu hrama Daitoku-đi – Kjoto.

5) Šukei-en (Shukkei-en – vrt umanjenih replika) jeste vrt u kome pored prirodnog ambijenta – vode, staza i mostića – postoje i replike pejzaža po čuvenju. Primer je vrt Šukei-en u Hirošimi (iz 17. v. – delom uništen u bombardovanju, pa obnovljen 1950), koji je dizajniran po ugledu na ambijent vezan za Zapadno jezero Sji-hu (u Hangdžou-u, u Kini). U vrtu Šukei-in staze vode posetioca preko mostića da bi stigao do neke vrste stanica na tom putu, koji čine čajne kućice, ili replike vodopada. U sredini kompleksa je jezerce a deset malih ostrvaca.

6) Kaleidoskopski vrtovi (*kaiju* – vrt „mnogih zadovoljstava“) pripadali su feudalnim gospodarima (daimjoima), a obično su uključivali jezero po kome se vozilo čamcem. Piramidalne konstrukcije (u pozadini) štite jelke od snega, koji lomi grane. Čisen *kaijo šiki* (vrt s jezerom za šetanje) ima dva povezana jezerca i obično drveni mostić koji premošćuje

gornje jezerce (kao u sklopu vile Kacura, 17. v.). U donjem jezeru se obično nalaze dva veća kamena – jedan predstavlja kornjaču, a drugi ždrala (simbole dugovečnosti i dobrog zdravlja). Carska vila Kacura, s vrtnim kompleksom, bila je podignuta za princa Tošihitu (Toshihito, 1579–1629).

8. Vrt sa jezerom za šetanje u sklopu vile Kacura, 17. v.

Inače, u nekim vrtovima važan činilac je i boja, posebno vezana za promene godišnjih doba. Primere vidimo u zimskom ambijentu nekih vrtova. Recimo, zimski ambijent u vrtu Šisen-do, Kjoto, 1641, ili u vrtu Kinkaku-đi, u sklopu kompleksa Zlatni paviljon, Kjoto, 13. v.

9. Vrt pod snegom – u sklopu hrama Hošu-in, 18. vek

Simbolizam

Već smo spomenuli neke simbole koji se javljaju u pojedinim tipovima vrtova, kao što su kamenovi ili stene. Elementi ili delovi vrta imaju i svoju funkciju i estetičku ulogu u sklopu vrta, ali mogu imati i određena simbolička značenja, a to vidimo kako na primeru kamenova (stena), vodenih površina, prolaza, tako i na primeru mostova. Tu simbolizaciju nalazimo u različitim tipovima vrtova, ali većina autora to tumači u vezi s vrtovima u tradiciji zena.

1) Kamenovi, ili manje stene (*ishi*) mogu imati višestruku ulogu. Kao ukrasni elemenat u sklopu određenog dela vrta, ali i kao simboli, koji predstavljaju simulakrume planina, ili pojedinih životinja (kornjača, ždral, koji simbolizuju dugovečnost), ili kao simboli dobrodošlice blizu ulaza u vrt. Takođe mogu predstavljati pojedine likove iz mitsko religijskih tradicija (budizma, šintoizma). Recimo, tri kamena, od kojih je srednji viši, mogli su predstavljati budističko trojstvo (Budu s dvojicom bodhisatvi). Pesak ili šljunak može biti upotrebljen kao simbol (simulakrum) vode ili vodenog toka. Kamenovi postavljeni na površinu belog šljunka (peska) koja simbolizuje more mogli su simbolički predstavljati ostrva besmrtnika (*horaisan*).

10. Dvorac i vrt Hirotsaku, sa trešnjama u cvatu (18. v.)

2) Vodene površine, ili tokovi (*micu*), kao improvizovani potok ili mali vodopad sugerišu duhovnu čistotu, ali mogu biti i simboli vremena i prostora, tj. prolaznosti. Bazeni ili

jezera su simboli čistog i smirenog duha u kome se ogleda svekolika pojavnost, kao na površini vode.

11. Most u japanskom vrtu u Botaničkoj bašti (2004)

3) Rastinje i drveće odabire se takođe na osnovu dva ključa – estetskog i simboličkog. Tu spada drveće trešnje i šljive, različito zimzeleno drveće i rastinje (simboli mladosti i dugovečnosti), kao i bambusi, simboli izdržljivosti na osnovu savitljivosti. Šum vetra kroz bambuse sugerise i simbolizuje načela žena, kao što je ispražnjen duh. U tom kontekstu treba pomenuti i bonsai – mini-drveće – koje je inače bilo ukrasni element po sebi, koji se držao u odajama ili samostalno u nekom prostoru, ali je uključivan i u ambijent vrta. Bonsai nosi simboliku predstavljanja velikog u malom, a tu simboliku su imali i bonseki i suiseki. Naime, bonsai je bilo minijaturno drveće, a bonseki su bili aranžmani minijaturnih stena u posudi (ili na ravnoj površini), koji sugerisu ambijent velikog pejzaža ili suvog vrta. Suiseki su komadi stene koji predstavljaju simulakrume velikog pejzaža. Sva tri su mogla stajati zasebno u nekom prostoru, a mogli su biti uključeni i u neki vrt.

„Veliko u malom“ bilo je predmet taoističke kontemplacije, a predstavlja jedan od polova čarolije, ili ideje – „jedno u svemu, sve u jednom“ koja izražava svekoliko jedinstvo univerzuma. Tu ideju nalazimo i na Istoku i na Zapadu. U Kini, recimo kod Juan-vu-a (1065–1135), koji kaže:

*Jedna čestica prašine se diže, a cela zemlja je u njoj,
Jedan cvet je procvetao, a ceo svet se u njemu rađa.*

A na Zapadu – recimo kod Vilijama Blejka koji u pesmi „Predskazanja nevinosti“ (oko 1801), piše:

*Videti svet u zrcu peska
A nebo u divljem cvetu,
Držati beskonačnost na dlanu,
A večnost u jednom času.*

4) Mostovi (*haši*) su simbolički predstavljali mogućnost nadilaženja, iskoraka, transcencije, vezu između različitih ravni i dimenzija (nebo-zemlja, božansko-ljudsko, večno-prolazno, kosmička ravan, neograničeno-ograničeno ljudsko, unutrašnje-spoljašnje). Tako je čovekovo suštinsko jedinstvo s prirodom i svetom moglo da se izrazi i potvrdi i prelaskom preko mosta u vrtu u svet koji obuhvata svekoliko postojanje i bića (stoga je most uključen i u dizajn japanskog vrta u Botaničkoj bašti u Beogradu). Nekad je taj prelazak bio doslovan, tj. prelazak preko mostića (drvenog, ili kamenog) u datom vrtu, a nekad meditativan, kad je predmet meditacije bio takvo nadilaženje, a pomoćno sredstvo replika mosta, koja je bila kreirana u minijaturnoj verziji, u replici velikog pejzaža. Tada je komad kamena – postavljen na dva druga kamena, ispod koga je bio šljunak koji je predstavljao vodeni tok – bio fokus meditacije (primer koji nalazimo, recimo u ambijentu vrta Daisen-in, u sklopu hrama Daitoku-đi (Kjoto, 1509).

5) U sklopu vrtova postoje i ukrasni elementi kao što su lampe (fenjeri), izvajani od kamena, ili figure pojedinih životinja (kornjače, žabe, ribe), koje imaju simboliku: kornjača – dugovečnost, žaba – pažnju, riba – istrajnost, dok fenjeri simbolizuju prosvetljenje i duhovno svetlo.

6) Jedna od komponenti u sklopu uređenja je i strategija „pozajmljenog prizora“ (*šakei*), čiji je simbolizam u tome da se ukaže na svekoliku povezanost celokupne stvarnosti. Naime, pojedini vrtovi su planirani tako da osim prizora unutar vrta, uključe i deo ambijenta koji se nalazi izvan samog vrta, bilo putem šire perspektive iznad granica, ili zidova vrta, ili postavljanjem vrata ili otvora koji otvaraju pogled na „pozajmljeni prizor“. Ova strategija je nekad primenjivana i unutar vrtnog kompleksa, pregradama-zidovima, koji su otvarali pogled na drugi deo vrta, kao jednu novu celinu, ili prizor.

Hanami i sakura

Hanami označava tradiciju posmatranja trešnjinog cveta (*sakura*), u vrtovima i predelima širom Japana. Pošto u različitim predelima Japana trešnje cvetaju u različito vreme, u južnom Japanu posmatranje počinje krajem marta, a u severnom krajem aprila.

Trešnjin cvet simbolizuje svest o prolaznoj lepoti u životu (*mono no aware*), koja se izražava u različitim vidovima umetnosti (poeziji, slikarstvu). U pitanju je drveće trešnje koje može da se nalazi u vrtovima, otvorenoj prirodi ili rasadnicima trešanja.

Danas ljudi uglavnom nastoje da se dobro provedu tokom tih dana, pa organizuju celodnevne izlete (piknike) u prirodu, s porodicom i prijateljima, gde spremaju i hranu za taj dan. Tokom dana sakure u prirodi boravi najveći broj ljudi.

Japanski vrt u botaničkoj bašti „Jevremovac“ u Beogradu

Glavni projektanti vrta bili su stručnjaci za pejzažnu arhitekturu prof. Šumarskog fakulteta Mihajlo Grbić i Vera Grbić iz JKP Zelenilo, a pojedine delove – kao drvene mostiče i ćuprije – projektovali su saradnici s Fakulteta likovnih umetnosti. Vrt je otvoren u leto 2004.

Tokom maja 2006. u kompleksu japanskog vrta i bašte napravljena je multimedijalna prezentacija različitih vidova japanizma kod nas – od izložbe bonsajja, preko haiku popodneva, prigodnih predavanja (o čajnoj ceremoniji, japanskim vrtovima, gađanju iz luka), do demonstracije ikebane, izložbe slika...

12. Izložba Bonsai društva iz Beograda, 2006. u japanskom vrtu u Beogradu

Godine 2020, na zelenoj površini Beogradskog sajma, u senci kupole Hale 3, nastao je mali japanski vrt (<https://sajam.rs/japanski-vrt-na-beogradskom-sajmu/>).

13. Japanski vrt pored kupole Hale 3 Beogradskog sajma

Autori vrta su se potrudili da na malom prostoru prikažu elemente tradicionalnog japanskog vrta. Posebno su birali biljne vrste, a kompozicija je nastala slaganjem svih elemenata, boja i oblika. U vrtu je posađeno nekoliko vrsta bambusa, japanskih javora, borova, ukrasnih žbunova hortenzija i hosta, ukrasnih trava i bršljana. Uz kameni fenjer, kao simbol svetlosti, formirana je ravna šljunkovita površina koja predstavlja vodenu površinu mora, ili jezera, a tu je i deo vrta s pažljivo odabranim i postavljenim kamenjem.

Minijaturni vrtovi i minijaturno drveće

Prema podacima na slikama, minijaturni vrtovi (kineski: *pendǎng*) – i minijaturno drveće – (kineski: *pencai*) – javljaju se najpre u Kini u 8. veku. Minijaturni vrtovi, u posudama, kombinuju drveće s kamenovima koji su predstavljali minijaturne replike stena ili planina. Smatralo se da je u tim tvorevinama na malom prostoru sabijena energija života, a bile su i predmet estetičke kontemplacije.

U Japanu se ove kreacije javljaju krajem 13. veka, a jedna od najranijih sačuvanih predstava vidljiva je na slici-svitku Takašini Takakanea, iz 1309. (koja prikazuje *Čudesa iz hrama Kasuga*).

U Japanu se minijaturno drveće (*bonsai*) nekad kultiviše u kombinaciji s kamenovima, a nekad samostalno, pri čemu se onda i minijaturne stene aranžiraju kao zasebni komadi (pod nazivom *suseki*).

Dakle, bonsai je minijaturno drveće. A *suseki* minijaturna stena (ili planina) u posudi (ili na ravnoj površini), koja je simulakrum pejzaža. *Suseki* nekad predstavljaju simulakrume velikog pejzaža (planine). *Suseki* su cenjeni kao objekti estetičke meditacije (pogled iz drugog ugla).

14. Levo: minijaturni vrt (kineski: *pendǎng*) – desno: minijaturno drvo (kineski: *pencai*)

Danas postoje klubovi ljubitelja bonsaia i suisekia širom sveta, a u Evropi, od Engleske do Srbije. Neki bonsai komadi opstaju i po stotinak godina, pa se prenose generacijama. Godine 1995. formirana je bonsai sekcija u sklopu Društva kaktusara Srbije. U aprilu 2001. osnovano je *Bonsai udruženje Beograd*, a istovremeno je osnovano i istureno udruženje u Kruševcu. Društvo je organizovalo kurseve za zainteresovane – a ima svoju stranicu – <https://www.facebook.com/groups/162404851228/>.

Sada još postoji i *Srbija bonsai udruženje*, koje ima svoju stranicu na Fejsbuku – <https://www.facebook.com/Udruzenje-Srbija-bonsai-2022356681425057/>.